

Основні умови застосування форс-мажору у практиці міжнародних судів та арбітражів

Юрій Вадимович Щокін*

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого
Харків, Україна

*e-mail: yuri.v.shchokin@nlu.edu.ua

Анотація

У статті досліджується форс-мажор як обставина, що виключає притягнення до міжнародно-правової відповідальності. Актуальність статті обумовлена, з одного боку, кризами, що посилюються в сучасних міжнародних відносинах, а з іншого – відсутністю комплексних досліджень з даної проблематики в українській науці міжнародного права. Мета статті полягає в узагальненні сучасних критеріїв встановлення наявності форс-мажорних обставин у практиці врегулювання спорів між суб'єктами міжнародного публічного права. У роботі використано загальнофілософські, загальнонаукові, спеціально-наукові та правові методи дослідження, зокрема: діалектичний, формально-логічний, аналізу та синтезу, системно-структурний, формально-логічний, порівняльно-правовий, тлумачення правових норм, прогностичний та логіко-юридичний. Проаналізовано ст. 23 проекту статей про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння, підготовленого Комісією міжнародного права ООН та поданого на розгляд Генеральній Асамблеї ООН у 2001 р. (резолуція ГА ООН 56/83 (A/RES/56/83) від 12 грудня 2001 р.). Розглянуто відповідну практику низки міжнародних судів та арбітражів, зокрема: Постійної палати міжнародного правосуддя, Міжнародного суду ООН, Міжнародного центру з врегулювання інвестиційних спорів, Арбітражного трибуналу у справі Rainbow Warrior (1990 р.), Арбітражного суду по спору між Лівійською арабською іноземною інвестиційною компанією (LAFICO) та Республікою Бурунді (1991 р.). Виділено основні умови правомірного використання форс-мажору, надано прогноз сфер його подальшого застосування.

Ключові слова: форс-мажор; міжнародно-правова відповідальність; непереборна сила; непередбачувана подія.

Basic Conditions for the Application of Force Majeure in the Practice of International Courts and Arbitrations

Yuri V. Shchokin*

Yaroslav Mudryi National Law University

Kharkiv, Ukraine

*e-mail: yuri.v.shchokin@nlu.edu.ua

Abstract

The article examines force majeure as a circumstance that precludes bringing to international legal responsibility. The relevance of the article is due, on the one hand, to the growing crises in modern international relations, and on the other hand, the lack of comprehensive studies of force majeure in the Ukrainian science of international law. The purpose of the article is to generalize modern criteria for establishing the presence of force majeure circumstances in the practice of settling disputes between subjects of public international law. The article uses general philosophical, general scientific, special scientific and legal methods of research, in particular: dialectical, formal-logical, analysis and synthesis, system-structural, formal-logical, comparative-legal, interpretation of legal norms, prognostic and logical-legal. The article analyzes Art. 23 of the draft articles on the responsibility of states for internationally wrongful acts prepared by the UN International Law Commission and submitted to the UN General Assembly in 2001 (UNGA resolution 56/83 (A/RES/56/83) of December 12, 2001). The relevant practice of a number of international courts and arbitrations was analyzed, in particular: the Permanent Court of International Justice, the International Court of Justice, the International Center for the Settlement of Investment Disputes, the Arbitration Tribunal in the Rainbow Warrior case (1990), the Arbitration Court in the dispute between the Libyan Arab Foreign Investment Company (LAFICO) and the Republic of Burundi (1991). The main conditions for the lawful use of force majeure are identified, and a forecast of the areas of its further application is given.

Keywords: *force majeure; international legal responsibility; irresistible force; unforeseen event.*

Вступ

У міжнародному праві форс-мажор розглядається як загальний принцип права, відомий ще з часів Давньоримської імперії, який має глибоке історичне коріння практично в усіх існуючих національних правових системах світу [1, с. 381–385]. Його призначення полягає в тому, щоб обґрунтувати причину невиконання юридичного зобов'язання посиланням на непередбачені та неконтрольовані відповідним суб'єктом природні явища та/або соціальні події. Фізична неможливість впливати на них зумовила широке використання такого терміна-

синоніма форс-мажору, як «діяння Бога» (Acts of God), запозиченого з англо-саксонської системи права.

Міжнародна практика застосування форс-мажору ХХ – початку ХХІ ст. дозволила, по-перше, відмежувати його від інших умов, що звільняють суб'єктів міжнародного права від міжнародно-правової відповідальності, насамперед від крайньої необхідності та лиха; і, по-друге, суттєво урізноманітнити приклади кваліфікації низки міжнародних подій як форс-мажору. Незважаючи на те, що основні теоретичні підходи щодо сутності форс-мажору у міжнародному праві та відповідна міжнародна практика були узагальнені Комісією міжнародного права ООН (далі – КМП) у нормі ст. 23 проекту статей про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння 2001 р. [2] (далі – Проект 2001), та були продубльовані нею у ст. 23 проекту статей про відповідальність міжнародних організацій 2011 р. [3], тема, як і раніше, залишається відкритою. Насичене конфліктами та надзвичайними ситуаціями міжнародне життя початку ХХІ ст. постійно підігріває інтерес до нього.

Загалом слід констатувати, що в українській доктрині міжнародного права уявлення про форс-мажор досить поверхові й більшою мірою вичерпуються вельми скромними даними, представленими переважно в навчальній літературі. Наприклад, у підручнику з міжнародного публічного права, підготовленого за редакцією проф. М. М. Мицика представниками провідної української школи міжнародного права Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Т. Г. Шевченка, форс-мажору присвячено лише три невеликі абзаци, що повторюють загальновідомі відомості щодо нього [4, с. 342]. Водночас в авторитетній українській енциклопедії з міжнародного права про форс-мажор немає жодного слова [5]. У зв'язку з цим, як і раніше, опорним для української доктрини залишається аналіз форс-мажору радянсько-українсько-російського вченого І. І. Лукашука, наданий ним у його авторському підручнику з права міжнародної відповідальності [6, с. 176–181]. Зазначимо, що в цьому сенсі на краще відрізняються численні наукові дослідження українських юристів у сфері міжнародного приватного права, де проблематика форс-мажору, особливо в останнє десятиліття, має явно виражений прикладний аспект для врегулювання численних приватно- та господарсько-правових спорів, ускладнених іноземним елементом.

Мета цієї статті – узагальнити сучасні критерії встановлення наявності форс-мажорних обставин у практиці врегулювання спорів між суб'єктами міжнародного публічного права.

Матеріали та методи

Методологічну основу дослідження складає комплекс загальнофілософських, загальнонаукових, спеціально-наукових і правових методів, що дозволяють забезпечити комплексний аналіз соціальних ситуацій щодо відповідності їх ознакам форс-мажору в міжнародному праві. Зокрема, у процесі цього дослідження було використано такі методи: діалектичний, формально-логічний, аналізу та синтезу, системно-структурний, формально-логічний, порівняльно-правовий, тлумачення правових норм, прогностичний та логіко-юридичний.

Діалектичний метод пізнання дозволив проаналізувати розвиток і стан міжнародних відносин, в яких держави, що сперечаються між собою, та інші суб'єкти міжнародного права звертаються до використання форс-мажору для виправдання своїх протиправних дій.

Формально-логічний метод дозволив проаналізувати норми Проєкту 2001, прийнятого КМП та запропонованих нею Генеральній Асамблеї ООН для подальшого розгляду. Також за допомогою даного методу було вивчено правові позиції низки міжнародних судових та арбітражних органів, а саме: Постійної палати міжнародного правосуддя, Міжнародного суду ООН, Міжнародного центру з врегулювання інвестиційних спорів, Арбітражного трибуналу у справі *Rainbow Warrior* (1990 р.), Арбітражного суду у спорі між Лівійською арабською іноземною інвестиційною компанією (LAFICO) та Республікою Бурунді (1991 р.).

Метод аналізу та синтезу застосовувався для вивчення позиції кожного з учасників спірних правовідносин, умов їх заяв про форс-мажорні обставини у кожному конкретному випадку.

Системно-структурний метод застосовувався для відокремлення міжнародних відносин, що становлять предмет регулювання норми про форс-мажор, від суміжних явищ – крайньої необхідності та лиха.

Формально-юридичний метод використовувався для вивчення специфіки тлумачення форс-мажору у практиці вищевказаних міжнародних судових і арбітражних органів.

Порівняльно-правовий метод дозволив порівняти особливості тлумачення форс-мажору та відповідність положенням ст. 23 Проєкту 2001.

За допомогою *методу тлумачення правових норм* розкрито зміст ст. 23 Проєкту 2001.

Прогностичний метод допоміг спрогнозувати напрями розвитку міжнародної практики застосування посилок державами та іншими суб'єктами міжнародного права на форс-мажор.

Логіко-юридичний метод був використаний при формулюванні висновків щодо узагальнення сучасних умов та перспектив застосування форс-мажору у практиці вирішення міжнародних спорів.

Результати та обговорення

Умови звернення до форс-мажору за ст. 23 Проекту 2001

У Проекті 2001 форс-мажору присвячено ст. 23:

«1. Протиправність діяння держави, яка не відповідає міжнародно-правовому зобов'язанню цієї держави, виключається, якщо це діяння обумовлено форс-мажором, тобто появою непереборної сили або непередбачуваної події, що не піддається контролю держави, які зробили за цих обставин виконання зобов'язання матеріально неможливим.

2. Пункт 1 не застосовується, якщо:

- а) форс-мажорна ситуація обумовлена – або цілком, або в поєднанні з іншими факторами, – поведінкою держави, що посиляється на неї; або
- б) держава взяла на себе ризик виникнення такої ситуації».

Отже, у ст. 23 вказується на три умови правомірного звернення держави до форс-мажорних обставин:

- а) наявність непереборної сили чи непередбачуваної події;
- б) непереборна сила або непередбачувана подія не повинні піддаватися контролю з боку держави, яка посиляється на них;
- в) непереборна сила або непередбачувана подія зробили за цих обставин виконання зобов'язання для відповідної держави матеріально неможливим.

КМП вказує, що «прикметник «непереборний», який визначає слово «сила», підкреслює, що тут має існувати перешкода, яку держава не могла уникнути або якій вона не могла протидіяти власними засобами. Для того, щоб бути «непередбачуваною», дана подія має бути такою, що її не можна було або не просто було передбачати. Крім того, «непереборна сила» або «непередбачувана подія» повинні бути причинно пов'язані з ситуацією матеріальної неможливості, як на те вказують слова «викликано форс-мажором ... яке унеможливило матеріально» [7, с. 90].

Ця позиція КМП повністю узгоджується з попередньою й сучасною практикою вирішення міжнародних спорів. Так, Арбітражний трибунал у справі *Rainbow Warrior* 1990 р., розглядаючи відмову Франції повернути офіцерів, засуджених до ув'язнення на французькій військовій базі на острові Хао в Тихому океані за підірив судна міжнародної неурядової організації *Greenpeace International*, що спричинив загибель одного члена екіпажу, визнав неспроможним її посилення на форс-мажор (погіршення стану здоров'я майора А. Макфорта; вагітність та похорон батька капітана Д. Прієр). Суд, зокрема, заявив:

«Нова Зеландія права, стверджуючи, що посилання на форс-мажор не відноситься до даної справи, бо критеріями його застосування є абсолютна матеріальна неможливість, а обставина, яка робить виконання більш скрутним або обтяжливим, не належить до форс-мажорних обставин» [8, с. 253].

Міжнародний центр з врегулювання інвестиційних спорів (МЦВІС) у рішенні у справі *Autopista Concesionada de Venezuela C. A. проти Боліваріанської Республіки Венесуела* 2003 р. заявив, що для виправдання форс-мажору мають бути виконані такі умови:

- Неможливість [...], тобто форс-мажорна обставина унеможливила виконання;
- Непередбачуваність [...], тобто форс-мажорну подію не можна було передбачити;
- Неприписуваність [...], тобто форс-мажорна подія не може бути віднесена на рахунок сторони, що програла» [9, пара. 108].

У рішенні у справі *Enron de Ponderosa Assets L. P. проти Аргентини* 2007 р. МЦВІС прямо послався на ст. 23 Проекту 2001 р., перерахувавши необхідні для кваліфікації форс-мажору умови:

«[...] необхідно мати на увазі, що принаймні оскільки теорія «непередбачуваних обставин» виражається в концепції форс-мажору, ця інша концепція вимагає, відповідно до ст. 23 Статей про відповідальність держав, щоб ситуація, крім іншого, була виникненням непереборної сили, невідконтрольної державі, що у цих обставинах є матеріально неможливим виконання зобов'язань» [10, пара. 217].

Форс-мажор – це загально визнана норма загального міжнародного права. Іноді її прописують у текстах міжнародних договорів. Наприклад, у п. 2 ст. 18 Конвенції ООН з морського права 1982 р., що стосується умови проходу через територіальне море, зазначено:

«Прохід повинен бути безперервним і швидким. Проте прохід включає зупинку і стоянку на якорі, але тільки остільки, оскільки вони зв'язані із звичайним плаванням або необхідні внаслідок непереборної сили або лиха, або з метою надання допомоги особам, суднам або літальним апаратам, які знаходяться у небезпеці або зазнають лиха» [11].

При цьому вважається, що «ступінь складності» форс-мажору, необхідна для виключення відповідальності за договірним зобов'язанням, має бути значно більшою, ніж за іншими міжнародно-правовими зобов'язаннями. Ця позиція підкреслена в рішенні Міжнародного суду ООН у справі про *проект Габчиково-Надьямарош* 1997 р. на підставі тлумачення п. 1 ст. 61 Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969 р., який вказує:

«Учасник має право посилатися на неможливість виконання договору як на підставу для припинення договору або виходу з нього, якщо ця неможливість є наслідком безповоротного зникнення чи знищення об'єкта, необхідного для виконання договору. Якщо така неможливість є тимчасовою, на неї можна посилатись як на підставу лише для зупинення дії договору» [12, с. 63].

Явища непереборної сили

Найчастіше форс-мажор зумовлюють природними явищами несприятливого характеру – екстремальною погодою (землетрусами, посухою, повеннями, ураганами, цунамі тощо) або соціальними обставинами, на які відповідна держава не мала можливості вплинути (революції, бунти, заколоти третіх країн та ін.).

Дані явища повинні мати абсолютно непереборний для держави, що посилається на них, характер. Якщо в нього була хоч якась можливість виконати свої зобов'язання, незважаючи на вкрай несприятливі погодні чи соціальні умови, форс-мажор не застосовується. Наприклад, Постійна палата міжнародного правосуддя (ППМП) у своїх рішеннях від 12 липня 1929 р. у справах про *Сербські позики* та *Бразильські позики* відхилила посилання відповідачів на події Першої світової війни як на форс-мажор, який виправдовує невиконання ними своїх фінансових зобов'язань. Зокрема, у рішенні у справі *про Сербські позики* ППМП заявила:

«Не можна стверджувати, що сама війна, незважаючи на серйозні економічні наслідки, вплинула на юридичні зобов'язання щодо контрактів між урядом Сербії та французькими власниками облігацій. Економічні негаразди не звільнили державу-боржника [...]» [13, с. 39–40].

У рішенні ППМП у справі *про Бразильські позики* зазначено:

«Економічні потрясіння, спричинені Великою війною, згідно з юридичним принципом (форс-мажору. – Ю. Ш.) не звільняють уряд Бразилії від його зобов'язань. Щодо платежу золотом, то немає неможливості внаслідок нездатності отримати золоті монети, якщо обіцянку розглядати як оплату вартості золота. Еквівалент у золоті можна отримати» [14, с. 120].

Держава не може посилатися на форс-мажор, якщо ці обставини в цілому або частково спровоковані нею самою. Це правило закріплено у п. 2 (а) ст. 23 Проекту 2001. КМП коментує цю норму так: «Для застосування підпункту а пункту 2 недостатньо, щоб держава, яка посилається на форс-мажор, сприяла виникненню ситуації матеріальної неможливості; ситуація форс-мажору має бути «обумовлена» поведінкою держави, що посилається на неї. Це дозволяє посилатися на форс-мажор у ситуаціях, за яких держава могла, не бажаючи того,

сприяти виникненню матеріальної неможливості, зробивши щось таке, що, якщо судити про це заднім числом, можна було б зробити інакше, але що було зроблено сумлінно і саме по собі не перетворило цю подію на менш непередбачувану. Підпункт а пункту 2 вимагає того, щоб роль держави при виникненні форс-мажору була значною» [7, с. 92].

Ілюстрацією цього правила може бути рішення Арбітражного суду щодо спору між *Лівійською арабською іноземною інвестиційною компанією (LAFICO) та Республікою Бурунді* 1991 р. У цій справі, крім іншого, йшлося про неможливість доступу лівійських менеджерів до управління компанією HALB, раніше створеною Лівією та Бурунді спільно на території Бурунді та керованою LAFICO з-за кордону, після розриву дипломатичних відносин між цими державами з ініціативи Бурунді. Остання стверджувала, що роботі HALB заважає відсутність менеджерів LAFICO через законний розрив дипломатичних відносин. Однак Бурунді не несе відповідальності за «об'єктивну неможливість» такого доступу. На що Арбітражний суд заявив, що «ймовірна неможливість не була результатом непереборної сили або непередбачуваної зовнішньої події поза контролем Бурунді. Насправді, неможливість є результатом одностороннього рішення цієї держави» [15, р. 318, para. 55].

Відповідно до п. 2 (b) ст. 23 Проекту 2001 посилання на форс-мажор не буде застосовуватися, якщо держава сама взяла на себе ризик виникнення такої ситуації. Як зазначає КМП, «в цьому відображено той принцип, що форс-мажор не є підставою для невиконання зобов'язання, якщо держава зобов'язалася запобігти виникненню конкретної ситуації або іншим чином прийняла на себе ризик її виникнення» [7, с. 92]. Таке зобов'язання має бути ясным та недвозначним.

На закінчення слід зазначити, що межі застосування підпунктів (а) та (b) п. 2 ст. 23 Проекту 2001 можуть бути значно розширені за рахунок досить радикального перегляду загальної концепції непередбачуваних обставин, що просувається нині у зарубіжній доктрині міжнародного права. Цілком справедливо зазначається, що знання про природу, які існують сьогодні, дозволяють не тільки вчасно передбачати різного роду погодні катаклізми, а й у ряді випадків керувати ними. Через це вкрай важко щоразу апелювати до поганої погоди як джерела звільнення від юридичних зобов'язань. Так, відома дослідниця М. Деллінджер зазначає: «По суті багато подій, які сьогодні мають на нас найбільший вплив, можуть бути пов'язані з людськими діями або бездіяльністю. Ми не можемо продовжувати звинувачувати природу у всіх наслідках наших дій, які ми спостерігаємо зараз» [16, с. 462]. Крім того, все більш очевидна роль розвинених країн у несприятливих змінах навколишнього середовища, що прямо впливають на формування ураганів, цунамі,

землетрусів тощо. Притягнення їх до міжнародно-правової відповідальності – це, головним чином, питання наявності жорсткої політичної волі, а не власне наявності відповідної міжнародно-правової бази.

Аналогічні міркування можуть бути висловлені й відносно надзвичайних соціальних обставин, що традиційно розглядаються як форс-мажорні: революції, бунти, заколоти, перевороты тощо. Сучасні засоби та методи здійснення «соціальної інженерії» роблять ці процеси цілком керованими. Причому нерідко їх замовниками виступають не контреліти, а саме еліти, які перебувають при владі у відповідній державі. Власне, вже відносно нещодавня міжнародна практика демонструє недовіру до влади у цьому питанні. У вищезгаданій справі *Autopista Concesionada de Venezuela C. A. проти Боліваріанської Республіки Венесуела* 2003 р. МЦВІС висловив недовіру до аргументу Венесуели щодо непередбачуваності масового громадського опору, що виразився у різного роду масових заворушеннях, у відповідь на збільшення плати за проїзд по автомагістралях, які перебувають у концесії у позивача. Трибунал нагадав про попередній епізод – цивільні заворушення в 1989 р., що були викликані підвищенням цін на бензин (Caracazo):

«[...] Не можна розумно стверджувати, що венесуельські офіційні особи, які ведуть переговори щодо Угоди, могли ігнорувати той факт, що підвищення вартості перевезення внаслідок договірної механізми підвищення плати за проїзд може принаймні потенційно призвести до бурхливого народного протесту, подібного до протесту 1989 р.» [9, para. 115].

Далі Трибунал взагалі засумнівався в реальній ролі венесуельської влади у розглядуваній громадській непокорі [9, paras. 116, 117].

Висновки

Умови правомірного звернення держав та інших суб'єктів міжнародного права до форс-мажору як обставини, яка звільняє від міжнародно-правової відповідальності, що викладені Комісією міжнародного права ООН у ст. 23 проєкту статей про відповідальність держав за міжнародно-протиправні дії 2001 р., загалом відповідають практиці вирішення міжнародних спорів у міжнародних судових і арбітражних органах ХХ – початку ХХІ ст. Даними умовами є: а) наявність непереборної сили або непередбачуваної події; б) неможливість контролю за ними з боку держави, яка посилається на них, та в) матеріальна неможливість виконання зобов'язань цією державою. Наразі є всі підстави розглядати їх як норми загального звичаєвого міжнародного права.

Водночас у доктрині міжнародного права справедливо зазначається, що технічний прогрес людства, який забезпечує велику керованість як природними явищами, так і соціальними процесами, закономірно звужуватиме сферу застосування форс-мажору.

Список використаних джерел

- [1] Paddeu F. I. Genealogy of *Force Majeure* in International Law. *British Yearbook of International Law*. 2011. Vol. 82, issue 1. P. 381–394.
- [2] Резолюція Генеральної Ассамблеї ООН 56/83 (A/RES/56/83) от 12 декабря 2001 г. «Ответственность государств за международно-противоправные деяния». URL: <https://undocs.org/ru/A/RES/56/83> (дата звернення: 12.06.2023).
- [3] Резолюція Генеральної Ассамблеї ООН 66/100 от 9 декабря 2011 г. «Ответственность международных организаций». URL: <https://undocs.org/ru/A/RES/66/100> (дата звернення: 12.06.2023).
- [4] Мицик В. В. Обставини, що виключають відповідальність держав. *Міжнародне публічне право* : підручник : у 2 т. / В. В. Мицик, М. В. Буроменський, О. В. Буткевич та ін. ; за ред. В. В. Мицика. 2-ге вид., змін. Харків : Право, 2020. Т. 1: Основи теорії. С. 340–343.
- [5] Енциклопедія міжнародного права : у 3 т. / редкол. : Ю. С. Шемшученко, В. Н. Денисов (співголови) та ін. ; Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Київ : Академперіодика, 2019. Т. 3: М–Я. 992 с.
- [6] Лукашук И. И. Право международной ответственности. Москва : Волтерс Клаувер, 2004. 432 с.
- [7] Ежегодник Комиссии международного права 2001. Т. II. Часть вторая: Доклад Комиссии Генеральной Ассамблее о работе её пятьдесят третьей сессии. ООН, Нью-Йорк, Женева, 2007. 289 с.
- [8] Case concerning the difference between New Zealand and France concerning the interpretation or application of two agreements, concluded on 9 July 1986 between the two States and which related to the problems arising from the Rainbow Warrior Affair, Decision of 30 April 1990. *Reports of International Arbitral Awards*. Vol. XX (pp. 215–284). United Nations, 2006.
- [9] *Autopista Concesionada de Venezuela C. A. V Bolivarian Republic of Venezuela*. ICSID Case No. ARB/00/5. Award of 23 September 2003. URL: <https://www.italaw.com/sites/default/files/case-documents/italaw6354.pdf> 100 (last accessed: 12.06.2023)
- [10] *Enron de Ponderosa Assets L. P. v Argentine Republic*. ICSID Case No. ARB/01/3, Award of 22 May 2007. URL: <https://www.italaw.com/sites/default/files/case-documents/ita0293.pdf> (last accessed: 12.06.2023).
- [11] Конвенція Організації Об'єднаних Націй з морського права, 1982. URL: <http://consultant.parus.ua/?doc=0005WDC64C> (дата звернення: 12.06.2023).
- [12] Case Concerning the Gabčíkovo-Nagymaros Project (Hungary v. Slovakia), Judgment of 25 September 1997. *I.C.J. Reports*. 1997. P. 63.
- [13] Case Concerning the Payment of Various Serbian Loans Issued in France. Ser. A No. 20, Judgment No. 14, 12 of July 1929.
- [14] Case Concerning the Payment in Gold of Brazilian Federal Loans Contracted in France. Ser. A No. 21, Judgment No. 15, 12 of July 1929.
- [15] *Libyan Arab Foreign Investment Company (LAFICO) v the Republic of Burundi*. Arb. Award of 04 March 1991. *International Law Reports*. 1994. Vol. 96.
- [16] Dellinger M. Rethinking Force Majeure in Public International Law. *Pace Law Review*. 2017. Vol. 37, issue 2. P. 455–506.

References

- [1] Paddeu, F.I. (2011). Genealogy of *Force Majeure* in International Law. *British Yearbook of International Law*, 82(1), 381-394.
- [2] Resolution of the UN General Assembly No. 56/83 (A/RES/56/83) "State responsibility for internationally illegal acts". (December 12, 2001). Retrieved from <https://undocs.org/ru/A/RES/56/83>.

- [3] Resolution of the UN General Assembly No. 66/100 "Responsibility of international organizations". (December 9, 2011). Retrieved from <https://undocs.org/ru/A/RES/66/100>.
- [4] Mytsyk, V.V. (2020). Circumstances excluding the responsibility of states. In V.V. Mytsyk, M.V. Buromenskyi, O.V. Butkevych et al. *International public law*. V.V. Mytsyk (Ed.). (2nd ed.; Vols. 1-2); *Vol. 1: Basics of the theory*. V.V. Mytsyk (Ed.) (pp. 340-343). Kharkiv: Pravo.
- [5] Shemshuchenko, Yu.S., Denisov, V.N. et al. (2019). *Encyclopedia of international law*. (Vols. 1-3), *Vol. 3: M-Y*. Kyiv: Akadempriodika.
- [6] Lukashuk, I.I. (2004). *The right of international responsibility*. Moscow: Wolters Kluwer.
- [7] *Yearbook of the International Law Commission, 2001*. (2007). Vol. II, part 2: *Report of the Commission to the General Assembly on the work of its fifty-third session*. UN, New York, Geneva.
- [8] Case concerning the difference between New Zealand and France concerning the interpretation or application of two agreements, concluded on 9 July 1986 between the two States and which related to the problems arising from the Rainbow Warrior Affair, Decision of 30 April 1990. (2006). *Reports of International Arbitral Awards*. Vol. XX. (pp. 215-284). United Nations.
- [9] *Autopista Concesionada de Venezuela C. A. V Bolivarian Republic of Venezuela*. ICSID Case No. ARB/00/5. Award of 23 September 2003. Retrieved from <https://www.italaw.com/sites/default/files/case-documents/italaw6354.pdf> 100.
- [10] *Enron de Ponderosa Assets L. P. v Argentine Republic*. ICSID Case No. ARB/01/3, Award of 22 May 2007. Retrieved from <https://www.italaw.com/sites/default/files/case-documents/ita0293.pdf>.
- [11] *Convention of the Organization of the United Nations for the Law of the Sea*. (1982). Retrieved from <http://consultant.parus.ua/?doc=0005WDC64C>.
- [12] Case Concerning the Gabčikovo-Nagymaros Project (Hungary v. Slovakia), Judgment of 25 September 1997. (1997). *I.C.J. Reports*, 63.
- [13] Case Concerning the Payment of Various Serbian Loans Issued in France. Ser. A No. 20, Judgment No. 14, 12 of July 1929.
- [14] Case Concerning the Payment in Gold of Brazilian Federal Loans Contracted in France. Ser. A No. 21, Judgment No. 15, 12 of July 1929.
- [15] *Libyan Arab Foreign Investment Company (LAFICO) v the Republic of Burundi*. Arb. Award of 04 March 1991. (1994). *International Law Reports*, 96.
- [16] Dellinger, M. (2017). Rethinking Force Majeure in Public International Law. *Pace Law Review*, 37(2), 455-506.

Юрій Вадимович Щокін

доктор юридичних наук, професор,
доцент кафедри права Європейського Союзу
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого
61024, вул. Пушкінська, 77, Харків, Україна
e-mail: yuri.v.shchokin@nlu.edu.ua
ORCID 0000-0002-8082-2367

Yuri V. Shchokin

Dockor of Law, Professor,
Associate Professor of the European Union Law Department
Yaroslav Mudryi National Law University
61024, 77 Pushkinska Str., Kharkiv, Ukraine
e-mail: yuri.v.shchokin@nlu.edu.ua
ORCID 0000-0002-8082-2367

Рекомендоване цитування: Щокін Ю. В. Основні умови застосування форс-мажору у практиці міжнародних судів та арбітражів. *Теорія і практика правознавства*. 2023. Вип. 1(23). С. 161–172. <https://doi.org/10.21564/2225-6555.2023.23.283051>.

Suggested Citation: Shchokin, Yu.V. (2023). Basic Conditions for the Application of Force Majeure in the Practice of International Courts and Arbitrations. *Theory and Practice of Jurisprudence*, 1(23), 161-172. <https://doi.org/10.21564/2225-6555.2023.23.283051>.

Стаття надійшла / Submitted: 26.06.2023

Прорецензовано / Revised: 28.06.2023

Затверджено / Approved: 28.06.2023

Опубліковано / Published online: 30.06.2023